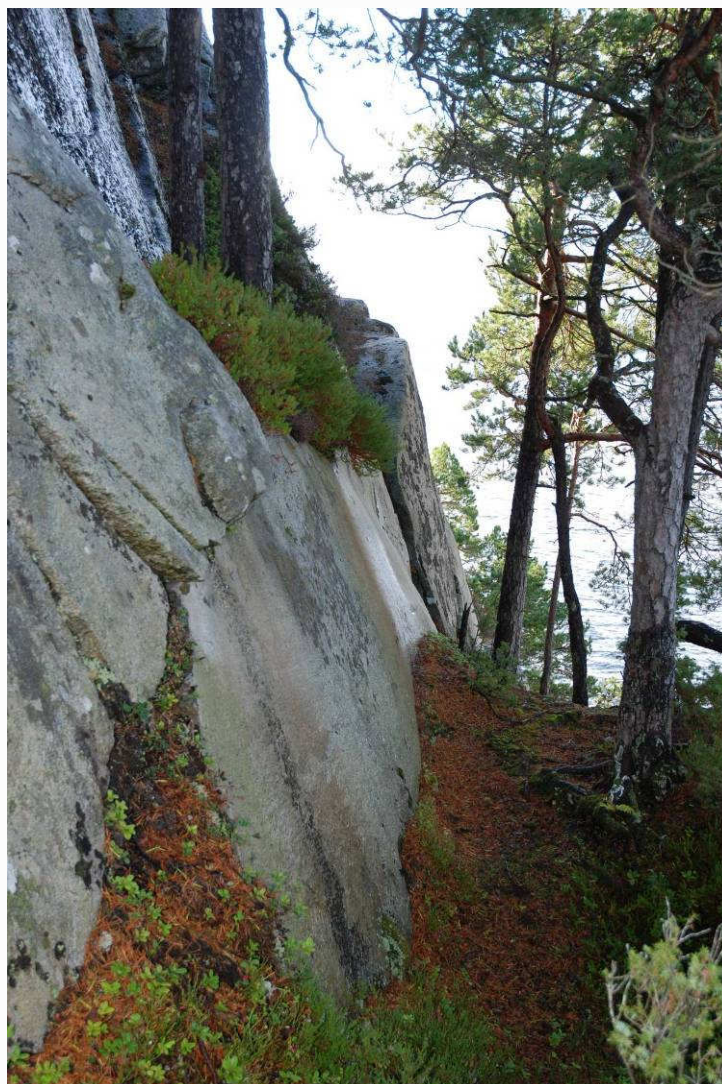

Rapport Konserveringsavdelingen nr. 24/2008

Hellemaleriene på Honnhammer (Hinna), felt VI, IX og VIII, Tingvoll kommune. Dokumentasjon 2007

Terje Norsted

Ill. 1 (forsiden). Bildet viser de innoverskrånende bergflatene som karakteriserer feltene VI, IX og VIII på Honnhammer/Hinna. Nærmest: Felt IX, sett fra nord. Foto: Terje Norsted 2007.

Hellemaleriene på Honnhammer (Hinna), felt VI, IX og VIII, Tingvoll kommune. Dokumentasjon 2007

Rapport fra Terje Norsted, konservator/forsker og NIKUs prosjektleder i Riksantikvarens prosjekt "Sikring av bergkunst"

1. Innledning

Dokumentasjonsarbeidet som presenteres i denne rapporten, foregikk 4-6. september 2007. Det besto i det vesentlige av beskrivelser, fotografering og kalkering¹. Under arbeidet ble det anvendt feltmikroskop og et egnet metallredskap, det sistnevnte for å kunne avsløre oppskallinger og bompartier. Hensikten med dokumentasjonen var først og fremst å beskrive figurene og kontrollere tilstanden. En del av figurene som inkluderes i rapporten, er tidligere blitt kalkert av undertegnede². Disse kalkeringene ble skannet i april 2008. Etter avtale vil de bli overført til NTNU/Vitenskapsmuseet.

Dokumentasjonen omfattet tre grupper malerier som – regnet fra venstre mot høyre (eller fra nord til sør) – betegnes lokalitetene VI, IX og VIII. Inndelingen i romertall uten numerisk rekkefølge er villedende, men skyldes at lokalitetene på Honnhammer ble oppdaget/beskrevet på ulike tidspunkt; dermed rimer ikke tallene med plasseringen i landskapet. Siden de tre lokalitetene egentlig utgjør partier som tilhører samme sørvestvendte bergflate, og siden det verken er noe betydningsfullt terrengmessig skille eller en stor avstand mellom dem, er det forvirrende at det opereres med en oppdeling i tre *lokaliteter*. En oppdeling i *felt* er utvilsomt mer naturlig³.

De tydeligste figurene i VI, IX og VIII ble oppdaget av Gustaf Hallström i 1913. De ble for første gang beskrevet av ham i 1938⁴. Han samlet både disse og resten av figurene på stedet (dvs. nåværende lokalitet II) under betegnelsen "group II". Hallström tok utgangspunkt i figurenes plassering i forhold til bergflater og hyller i terrenget, og innførte ingen ytterligere oppdeling. Lokalitetene VI, IX og VIII ble først lansert i en rapport fra Kalle Sognnes fra 1990⁵.

¹ Kalkeringen omfattet bare figuren til venstre i lokalitet VI. Figuren til høyre ble samtidig kalkert av Eva Lindgaard, VM/NTNU.

² Se omtalen av hver enkelt figur i pkt. 3.

³ Det henvises til definisjonen av begrepene i: T. Bjelland og B. H. Helberg (red.). 2006. *Bergkunst. En veiledning i dokumentasjon, skjøtsel, tilrettelegging og overvåking av bergkunst*, Oslo: Riksantikvaren, s. 109.

⁴ Gustaf Hallström. 1938. *Monumental Art of Northern Europe from the Stone Age. I. The Norwegian Localities*. Stockholm: Bokförlags Aktiebolaget Thule. Gjennomgåelsen av helle-maleriene på Tingvoll finnes på s. 389-401.

⁵ Finnes blant dokumentasjonsmaterialet i Vitenskapsmuseets arkiv. Rapporten, med vedlagte illustrasjoner, er datert 20. september 1990.

To problemer er knyttet til Hallströms beskrivelser. Det ene er at han startet nummereringen av figurene fra sør/fra høyre (dvs. høyre for betrakteren). Rent generelt er det mest naturlig for oss å ”lese” figurene i sammenheng fra venstre mot høyre. Også bergflatene/terrenget tilsier dette. Det andre problemet er at Hallströms nummerering er blitt rådende lenge til tross for at det er blitt oppdaget nye figurer senere. Kalle Sognnes har innledningsvis (1990) brukt Hallströms figurnumre i sine rapporter. Senere har han foretrukket å anvende bokstaver fortløpende over alle tre lokaliteter. Siden bokstavbruken begynner fra venstre, er figur A den nordligste.

I den foreliggende rapporten har undertegnede valgt å bruke betegnelsen *felt* VI, IX og VIII⁶. Samtidig betegnes figurene med en *nummerering*. Denne tar utgangspunkt i oppdelingen i tre felt, og starter fra venstre/nordfra⁷. Bruken av tall foretrekkes fordi dette er blitt innarbeidet under dokumentasjonen innenfor Riksantikvarens Bergkunstprosjektet. For å lette oversikten, henviser den foreliggende rapporten til så vel Sognnes’ lokalitetsnumre som Hallströms og Sognnes’ figurbetegnelser.

2. Kommentar til rensingen som ble foretatt i 1990-1993

I 1990 innledet Sognnes og Luc Smits fra Lesotho/Nederland en omfattende dokumentasjon av hellemereriene på Honnhammer. I forbindelse med dette ble bergflater hvor man skimtet rød farge og hvor Hallström hadde observert sikre eller mulige figurer, rensset for lav. Rensingen har åpenbart vært en besværlig prosess. Undersøkelser har vist at mye av lavens rotsystem (hyfer) er sterkt forankret i mikroriss og -porer i bergstrukturen. Dette gjelder især skorpelav. For å få mest mulig av laven fjernet, brukte Sognnes en effektiv metode som inkluderte biocidet ”Pingo” og skrubbing. Både renseprosedyren og dokumentasjonen av resultatet ble fulgt opp av Sognnes i de tre neste årene. Rapportene hans (1990, 1991, 1992, 1993) viser at en rekke figurer ble rensset mer enn én gang.

Gevinsten ble en reell tydeliggjøring av figurene. Dette har for de fleste figurenes vedkommende, vedvart helt til i dag. En skal imidlertid ikke se bort fra at rensingen samtidig bidro til å fremkalle lokale forekomster av tallrike og relativt små, uregelmessige utfall i bergflaten som ble behandlet. Den mulige årsaken kan være en utbredt fjerning av skorpelav. Siden skorpelavens rotsystem bidrar til å knytte sammen aggregater av mer eller mindre løse mineralkorn i forvittringshuden, er det tenkelig at de mange ”kraterne” som finnes i bergflaten skyldes utfall av slike aggregater⁸. Tilstanden er også utbredt der hvor det er malte linjer.

⁶ Det samme er tilfellet med May-Tove Smiseth i hennes mastergradsoppgave *Bilder, jakt og fangst. En studie av bergmaleriene på Honnhammeren i Tingvoll* (2007), men hun anvender betegnelsen ”panel” i stedet for ”felt”.

⁷ May-Tove Smiseth har ordnet figurene på samme måte.

⁸ Dette er blitt sagt på en annen måte av botaniker Torbjørn Bjelland: ”Skorpelav har en skorpeformet vekstform og er så hardt festet til substratet at det er vanskelig å fjerne den uten å ta med litt av substratet... Lavens sopphyfer kan trenge inn i bergets porer og hulrom i en dybde på opptil 1-2 cm.” Sitat fra: Bjelland & Helberg, s. 82.

En annen mulig negativ følge av rensingen er at bergfernissen (se pkt. 3.1) også ble påvirket. Dette kan ha ført til direkte kontakt med pigmentet under renseprosessen. I så fall kan dette være en medvirkende årsak til at fargen er svekket og nærmest rosa i felt som ble rensset to-tre ganger.

3. Gjennomgåelse av figurene og deres tilstand

3.1. Generelt

De tre feltene omfatter i alt 9 fullt synlige og langt på vei forståelige rester av figurer samt fargespor (løsrevne fragmenter og pigmentavrenning) etter ytterligere to. Følgende kategorier er blitt registrert:

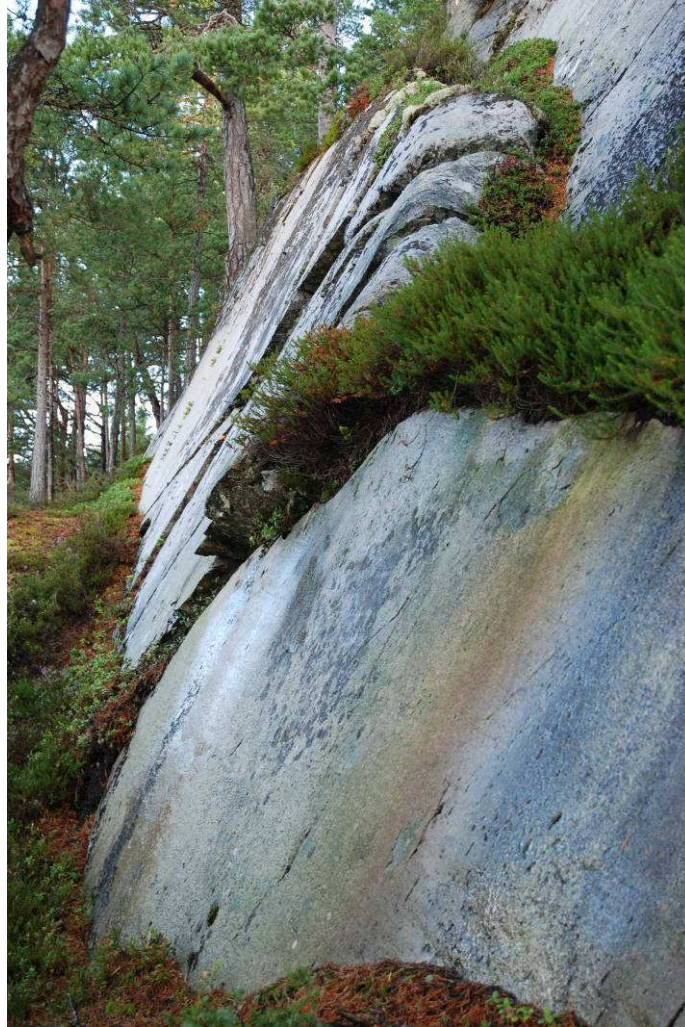
- 3 dyrefigurer (2 store, 1 liten)
- 5 ”geometriske” figurer
- 1 usikker figur.

Feltene strekker seg over en samlet lengde på 22,1 m. Selv om det er en viss avstand mellom dem, knyttes de sammen av tilhørigheten til en nesten sammenhengende, sørvestvendt bergflate. Samtidig er det en hylle i terrenget foran feltene (*ill. 1, 2, 8*). Også denne er sammenhengende, bortsett fra at det er ett markant nivåtrinn opp ved felt VIII, figur 3 (*ill. 16*). Det tredje fellestrekket er at samtlige felt er plassert på bergflater som heller innover (*ill. 1, 2, 8*). Hallström oppfattet dette som oppsiktsvekkende og skriver følgende: ”The paintings are on panels facing S.W., all lacking every kind of sheltering protusion above and often sloping 75-80° backwards. The paintings are thus exposed to the burning sun, to rain and snow, as well as to water flowing down from above, and in this respect these paintings are so far unique in Northern Europe”⁹.

Riktignok er det senere blitt funnet flere tilfeller av norske hellemalerier som befinner seg på innoverskrånende bergflater uten terrengmessig beskyttelse, men dette skal ikke rokke ved Hallströms karakteristikk av forholdet på Honnhammer som oppsiktsvekkende. Forklaringen på at maleriene i disse tilfellene er blitt bevart, må delvis være bindemidlets effektivitet, og delvis utviklingen av et beskyttende, mineralsk sjikt på overflaten. En vesentlig del av dette sjiktet består av silikater, er mer eller mindre lett å påvise og betegnes ofte ”bergferniss”. Malerienes bindemiddel har med tiden gjennomgått en mineralisering som gjør det vanskelig eller umulig å identifisere det opprinnelige materialet. De fleste hypotesene går ut på at det var et proteinbasert stoff av animalsk opprinnelse.

I beskrivelsen av tilstanden henviser Hallström til figurene i så vel lokalitet/felt II (rett over felt VIII) som felt VIII. Den dramatiske avskallingen av yttersjiktet (forvittringshuden) som er et akutt problem i dag, var åpenbart illevarslende også da Hallström besøkte stedet i 1913 (*ill. 7, 17, 18*).

⁹ Hallström s. 395.

Ill. 2. Bildet illustrer de innoverskrånende bergflatene hvor maleriene er plassert. Nærmest felt IX, i bakgrunnen felt VI. Sett fra sør. Foto: Terje Norsted 2007

Felt VI ble dokumentert for Riksantikvarens Bergkunstprosjekt av geolog Richard Binns i 2002. Han påviste at bergarten er en relativt grovkornet gneis (<2-3 mm). Etter alt å dømme gjelder dette hele berget med figurene som gjennomgås i den foreliggende rapporten. Store deler av bergflatene er imidlertid glattslipte. I områder hvor dette glatte yttersjiktet – vitrings huden – har skallet av, er det blottlagt en vitringsflate med en forholdsvis grov tekstur (*ill. 7, 17, 18*).

3.2. Felt VI

3.2.1. Generelt

Feltet består av to figurer (*ill. 3*). Disse befinner seg i nedre tredjedel av en innoverskrånende bergflate (ca. 70°). Denne flaten ender nederst i en gressbevokst hylle. Ovenfor bergflaten er det også en hylle. Denne er bevokst med furutrær og lyng. Det er ingen tydelige spor i feltet etter avrenning fra denne øvre hyllen, så vegetasjonen suger tydeligvis opp det meste av

nedbøren. For øvrig preges bergflaten i feltet av flere sprekkdannelser i ulike retninger.

Feltet er blitt rensset tre ganger (1990, 1992 og 1993).

Ill. 3. Felt VI utgjøres av to fragmenterte dyrefigurer. Foto: Terje Norsted 2007

3.2.2. Felt VI, figur nr. 1

Denne figuren (*ill. 4, 5*) er den nordligste og tilsvarer Hallströms gruppe II/figur 8, Sognnes' lokalitet VI/figur A og May-Tove Smiseths panel VI/figur 1. Hallström gir følgende karakteristik: "The painting... represents the head and part of the front of an animal, possibly an elk ... Traces of inside lines"¹⁰.

Figuren består av et fragment av et hjortedyr. Det dreier seg trolig om en elgku. Rester av gevir kan ikke ses. Synlige deler omfatter hodet med ørene, nakken, halsen og litt av brystet (*ill. 5*). Linjer innenfor kroppen er ikke lenger synlige (jf. Hallströms beskrivelse). Svake rester av rødfarge kan trolig representere fragmenter av en buklinje. Hodet, halsen og det meste av ørene er forholdsvis tydelige, men rødfargen er svekket og kan nærmest oppfattes som rosa. På grunn av malingens reduserte tilstand er det besværlig å skille mellom pigment og bergets innslag av rødlig feltspat.

¹⁰ Hallström s. 397.

Ill. 4. Felt VI, figur 1. Foto: Terje Norsted 2007.

Linjenes flytende kontinuitet og skiftende bredde er en tydelig indikasjon på at figuren ble malt med pensel. Dyrets størrelse og form uttrykker et visst slektskap med hjortedyrfigurene i felt 1.

Ill. 5. Detalj av felt VI, figur 1. Foto: Terje Norsted 2007.

Figurens hode vender mot nord. Gjenværende rester av hodet med ørene, nakken, halsen og litt av brystet dekker et område som måler ca. 55 x 70 cm. Hallström slo fast at hodet fra mulen til bak ørene målte 43 cm. Han beregnet avstanden fra hodet og ned til marken til å være 1,25 m. Avstanden fra den mulige buklinjen til marken er 88 cm. Hallström beregnet figurens høyde over havet til å være 19 m.

Bergflaten hvor figuren befinner seg, er nesten fri for lav. Det er imidlertid mange små "kratere" i denne flaten. Dette bidrar til å fragmentere linjene. Et par vertikale sprekker krysser området hvor kroppen må ha befunnet seg. Til venstre for hodet er det et løst parti i berget. Store deler av områdene hvor vi kunne ha ventet å finne rester av beina, har vært utsatt for eksfoliasjon. Disse blottlagte vitringsflatene preges av en mørkere nyanse og en grovere tekstur enn de "originale" overflatene (*ill. 4*).

Figuren ble kalkert av Terje Norsted i 2007.

Ill. 6. Felt VI, figur 2. Foto: Terje Norsted 2007.

3.2.3. Felt VI, figur nr. 2

Denne figuren (*ill. 6, 7*) tilsvarer Hallströms gruppe II/figur 7, Sognes' lokalitet VI/figur B og May-Tove Smiseths panel VI/figur 2.

Figur 2 forestiller også fragmenterte rester av et hjortedyr, men arten er mer usikker¹¹. Hodet er vendt mot sør. Deler som lett kan observeres, er hodet, en stigende linje som utgår fra bakre del av hodets overside (trolig et rudiment av et gevir), samt nakken og rygglinjen. Den godt synlige rygglinjen krysses nær dyrets bakre ende av en bred sprekk som er fylt med humus, mose og tyttebærlyng. Det ses rester av en fortsettelse til venstre for sprekken. Her bøyer linjen av nedover og angir baken til dyret.

Ill. 7. Detalj av felt VI, figur 2. Foto: Terje Norsted 2007

Det kan så vidt observeres at det utgår en vertikal linje opp fra hodet et godt stykke foran den tydelige linjen. Det anes også at den tydelige linjen har en kort, venstrevendt fortsettelse (*ill. 7*). Begge deler styrker antakelsen om at det dreier seg om et gevir. Videre kan "livslinjemotivet" skimtes: En svak, krum linje begynner i munnpartiet og ender i en oval formasjon inne i kroppen (*ill. 7*). Brystlinjen ser ut til å være representert med en liten flekk. Sikre spor etter buken og beina kan ikke ses.

Figurens fulle lengde, fra mulen til baken, er 95 cm. De godt synlige restene av figuren dekker et område som måler 25 x 95 cm. Baken til dyret ligger rett til høyre for den nedre synlige delen av brystlinjen til figur 1. Avstanden mellom disse delene er 1,15 cm. Minste avstand fra figur 2 (hodets underside) til marken er ca. 110 cm.

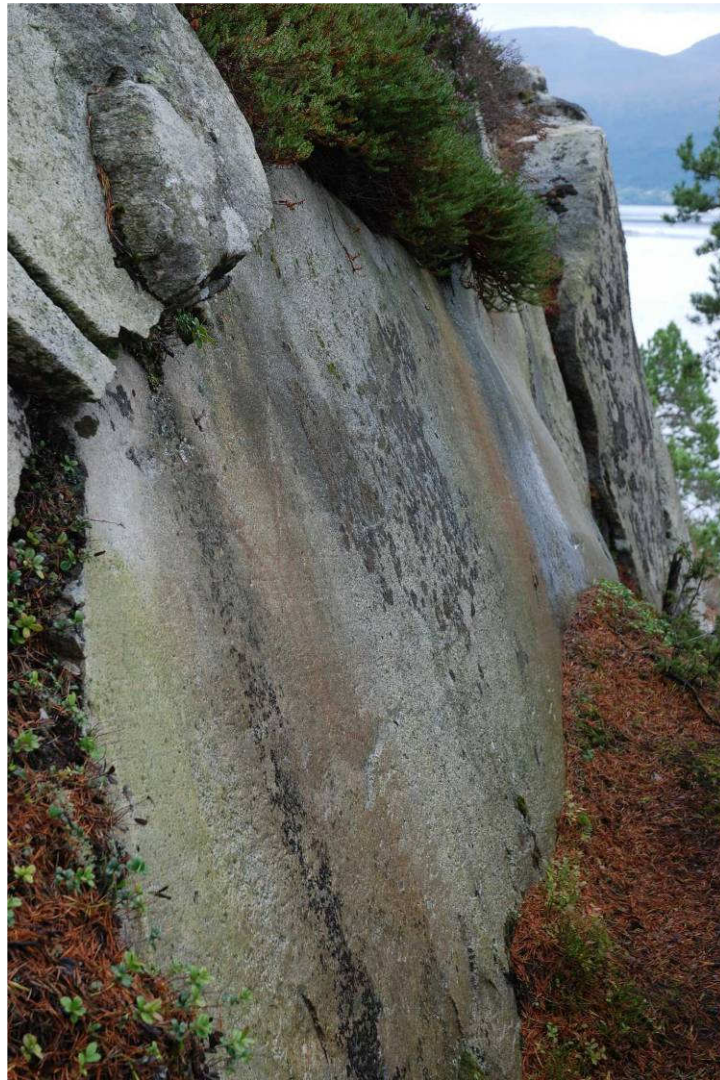
Linjenes flytende karakter og jevnt skiftende bredde gir en tydelig indikasjon på at også denne figuren ble malt med pensel.

¹¹ May-Tove Smiseth har foreslått at det dreier seg om en elg (s. 42).

Bergflaten hvor figuren finnes, er fri for lavvekst. Samtidig preges den av mange små kraterdannelser. I store deler av partiet der vi kunne ha ventet å finne buklinjen, beina og bakre del av hodets underside, har store deler av vitrings huden skallet av. Vitringsflaten er mørkere og har en forholdsvis grov tekstur (*ill. 7*).

Det ble ikke oppdaget løse partier i bergflaten hvor de synlige delene av figuren befinner seg.

Figuren ble kalkert av Eva Lindgaard i 2006.

Ill. 8. Felt IX, sett fra nord. Nærmest figur 1. Foto: Terje Norsted 2007.

3.3. Felt IX

3.3.1. Generelt

Felt IX (*ill. 8*) omfatter i alt 3 figurer. Alle er ”geometriske” og befinner seg i en rekke. Hallström beregnet avstanden mellom feltene VI og IX til å være 5,68

m. I området mellom de to feltene har berget flere dype, skrå sprekker og tre nivåskifter i dybden.

Felt IX er det lengste av de tre feltene. Samtlige figurer befinner seg på innoverhellende bergflater. Hyllen foran dem er fra ca. 1,5 til 3 m bred (*ill. 8*).

Feltet er blitt rensset to ganger (1990 og 1992).

Ill. 9. Felt IX, figur 1. Foto: Terje Norsted 2007

3.3.2. Felt IX, figur nr. 1

Denne figuren (*ill. 9*) tilsvarer Hallströms gruppe II/figur 6, Sognnes' lokalitet IX/figur C og May-Tove Smiseths panel IX/figur 1. Hallström karakteriserer den som "a strange figure of a definite shape, but which I am nevertheless

unable to explain ... Most of all it brings to mind certain human figures in the rock-carvings at Vingen ... At any rate it looks to be a frontal presentation”¹².

Figuren må kunne karakteriseres som ”geometrisk”. Den ligger på en bergflate som er opptil ca. 1,80 m høy og som heller innover ca. 70°.

Figuren er vertikalt orientert og utgjøres av nesten rettlinjede elementer som alt i alt gir en tilnærmet symmetrisk hovedform. Denne er bygd opp av parallelle konturlinjer som danner ”bånd”. I midten løper to av båndene helt inntil hverandre vertikalt. Ved den øvre og nedre enden av dette midtpartiet skifter båndene retning, slik at de skrår utover til hver side. I øvre del endrer begge retning og fortsetter innover, i retning mot midtaksen. Aller øverst skifter de retning på ny og skrår utover. Hele denne øvre delen av figuren er preget av symmetri. I nedre del krysses båndene som utgår fra midtpartiet, av nye, rettvinklede bånd. Disse fortsetter nedover, men skifter så og ender i vertikal retning. Den nedre delen er atskillig mindre karakterisert av symmetri enn den øvre.

Linjeføringen preges ikke av de smale linjene og den enkelheten i uttrykket som vi forbinder med fingermaling. Figuren ble etter all sannsynlighet formet med pensel.

Selv om pigmentet er svakt og redusert til rosa i fargen, er deler av figuren ganske tydelige. Midtpartiet og båndene som skråner rett ut fra dette, er lette å se. I den øvre delen, men spesielt i den nedre, kan store deler av linjene bare så vidt skimtes. Likevel er det mulig å måle figuren. Den er på det meste 117 cm høy og 58 cm bred. Avstanden til marken er 43-58 cm (terrenget heller). Hallström beregnet figurens høyde over havet til å være 16,5 m.

Et stykke ovenfor figurens venstre del er det et lite overheng. Drypp fra dette har bidratt til å vaske ut store deler av figurens øvre/venstre del.

Umiddelbart over figuren er det en smal hylle med mose og lyng. Det foregår mye avrenning fra mosen. I øvre deler bidrar grønnlige og mørk grå innslag av alger og mose til at figuren er utydelig. Videre ses tallrike, små mosedotter i et vannsig som berører figurens venstre del.

Det bør vurderes om det er mulig å redusere vannsaget.

Det ses spor etter eksfoliasjoner i figurens øvre, venstre del samt i en sone som går tvers over kryssingen av båndene i den nedre delen. Flere av disse utfallene har forårsaket brudd i linjeføringen. Dette gjelder især avskallingene som finnes i nedre del. Noen av disse utfallene – i nedre, venstre del og øvre, venstre del – er imidlertid så gamle at de eksisterte før figuren ble malt. Det kan ses at deler av linjer ble lagt i disse utfallene selv om teksturen her er relativt grov.

Årsaken til at den midtre delen av figuren fremstår som tydelig, er at den glatte vitrings huden i dette området preges av forholdsvis få eksfoliasjoner.

Det ble ikke oppdaget løse partier i berget hvor figuren befinner seg.

¹² Hallström s. 396.

Figuren ble kalkert av Terje Norsted i 2002.

Ill. 10. Felt IX, figur 2. Foto: Terje Norsted 2007.

3.3.3. Felt IX, figur nr. 2

Denne figuren (*ill. 10, 11*) er identisk med Hallströms gruppe II/figur 5, Sognnes' lokalitet IX, figur D og May-Tove Smiseths panel IX/figur 2. Hallström karakteriserer den som "a collection of indistinct and confused lines on a surface of about one square metre"¹³. Figuren må i alle fall kunne karakteriseres som "geometrisk".

Figur 2 ligger i en avstand av ca. 1,5 m fra figur 1 (Hallströms mål.) På grunn av rensingen er figuren åpenbart tydeligere nå enn den var i hans tid, men den er fremdeles så uklar at den ikke kan måles med rimelig

¹³ Hallström s. 396.

nøyaktighet¹⁴. I figurens venstre halvdel har utvasking og spredning av pigmentet skapt en jevn overgang fra tilsynelatende umalt berg til rødlig farget overflate. Pigmentspredningen når helt ned til nåværende marknivå.

Ill. 11. Felt IX, figur 2. Detalj som omfatter øvre del. Foto: Terje Norsted 2007.

I alle områder hvor pigmentet er spredt utover flaten, er det vanskelig eller umulig å skille ut linjer på en måte som gir en sammenheng i formen. De få som kan følges et stykke på vei, befinner seg langs figurens høyre side og i midtpartiet. Det kan også skimtes linjer langt nede, nær marken¹⁵. Disse linjene er brede og rette. De synes å være parallelle og danne ”bånd”, i likhet med dem vi finner i figur 1. Disse båndene skifter retning ved å ”knekke” på

¹⁴ Det kan antydes en samlet høyde på ca. 1 m.

¹⁵ Siden marknivået på stedet har hevet seg etter at figuren ble malt, kan noe av figurens nederste del - hvis rester av den er bevart - være skjult. Dette er ikke blitt undersøkt.

samme måte som båndene til figur 1. På midten av figuren er to bånd delvis lagt inntil hverandre vertikalt. Det er mulig at også figur 2 har vært preget av symmetri. Ellers får man inntrykk av at de synlige båndene antyder en høyere grad av kompleksitet enn figur 1.

Selv om figur 2 preges av å være ganske oppløst i hovedformen, kan det anes at den hadde en vertikal akse.

Figuren består ikke bare av brede linjer. Det anes flere smalere, svake linjer på bergflaten til høyre for båndene. Videre kan det skimtes en del forholdsvis smale og svake linjer i figurens øvre, venstre del. Alle disse linjene gir inntrykk av å være ”perifere” fordi de befinner seg utenfor partiet der båndene finnes og der bergflaten er sterkt rødfarget. Samtlige av disse perifere linjene ser ut til å være rette. Ved å behandle et fotografi med bildeprogrammet Photoshop, har May-Tove Smiseth fått fram at noen av disse linjene i figurens øvre, venstre del danner to svake ”kvadranter i diamantform”, sammenstilt tilnærmet horisontalt¹⁶.

Båndlinjene ble utvilsomt malt med pensel. De smalere linjene som ikke danner bånd, ble sannsynligvis også malt med pensel. Men det er tenkelig at disse to ulike formelementene ikke er samtidige. Forskjellen i tilstand kan peke samme retning fordi den i høy grad kan bero på bruk av uensartede bindemidler. Hvis antakelsen om at to perioder er representert, er det mest sannsynlig at båndene er eldst. De smalere linjene kan assosieres med en senere tilføyelse som forsterker eller omtolker det opprinnelige motivets betydning.

Figur 2 ligger på en bergflate som er ca. 1,3 m høy og som heller innover ca. 75°. På denne flaten er det øverst en stor avskalling som muligens betyr at noe av figurens øvre, venstre del er gått tapt. Like nedenfor midten av figuren er det flere relativt små utfall. I dens nedre halvdel er det flere små og én forholdsvis stor avskalling. I disse eksfolierte områdene er det tydelig at pigment er gått tapt.

Over bergflaten hvor figuren er plassert, er det en bred hylle med to furutrær og mye lyngvekst. Det har tydeligvis vært mye avrenning fra jordlaget og drypp fra lyngen. Delene av figuren som blir mest utsatt, er farget grønnlige og grålige. Til høyre for figuren er det en ca. 0,5 m bred sone med vannsig som antas å pågå kontinuerlig.

Furutrærne har en viktig konserverende funksjon fordi de suger opp det meste av overflatevannet som kommer med nedbøren.

Figur 2 er ikke blitt kalkert. En kalkering vil antakelig bidra til økt forståelsen av form og tilstand.

3.3.4. Felt IX, figur nr. 3

Denne figuren (*ill. 12, 13*) tilsvarer Hallströms gruppe II/figur 4, Sognnes' lokalitet IX/figur E og May-Tove Smiseths panel IX/figur 3.

¹⁶ Smiseth s. 45 og plansje XX/s. 74.

I følge Hallström består figuren av ”a collection of curved lines that I cannot interpret. Ornament?”¹⁷.

Hallström beregnet avstanden mellom figur 2 og 3 til å være ca. 1,25 m.

Figur 3 har antakelig vært en relativt stor og kompleks, geometrisk figur som vi bare har bevart den øvre delen av (*ill. 13*). Denne har en uklar utstrekning. Dens omtrentlige høyde x bredde er 0,5 x 1 m. I området nedenfor er bergflaten nesten fullstendig erodert som følge av en finkornet eksfoliasjon. Det ses enkelte svake pigmentrester i den midtre og nedre delen av det forvitrede området. Tilstanden betyr at det er uråd å beregne figurens opprinnelige høyde. Den har trolig, i likhet med de øvrige to figurene i feltet, hatt en vertikal akse.

Ill. 12. Felt IX, figur 3. Hele den nedre del av denne figuren ser ut til å være borte. Foto: Terje Norsted 2007.

¹⁷ Hallström s. 396.

I den bevarte, øverste delen kan det skilles ut fire linjer som er tilnærmet parallelle. Disse er arrangert slik at de danner symmetriske, stigende båndformer med en viss kurvatur (eller upresis ”knekk”). Båndene er avgrenset øverst av en tverrstilt linje. Mellom dem er det en enkel, tilnærmet vertikal linje som også er avgrenset øverst av den tverrstilte linjen. Disse linjene er stort sett relativt kraftige og brede. På sidene, utenfor båndene, er det flere tydelige fragmenter av linjer, men disse er ikke symmetriske. Til venstre kan det anes at enkelte linjer danner et nettmønster. Til høyre er det både rette og krumme linjer, men det er vanskelig å assosiere dem med noe mønster. Lengst ut til sidene kan det observeres en del svake linjer som virker smalere enn linjene som utgjør den best bevarte delen. Noen av disse svake linjene ligger på flater som befinner seg lavere ned enn de tydeligste.

Ill. 13. Felt IX, figur 3. Detalj med delene som er bevart. Fot: Terje Norsted 2007.

Siden de svakeste linjene er perifert plassert i forhold til de tydeligste, kan det også i dette tilfellet være snakk om innslag fra to perioder, jf. figur 2.

Bergflaten på stedet har en ondulerende form, men som helhet heller den innover. Den gjennomsnittlige hellingsvinkelen er beregnet til å være ca. 80°. Overflaten er jevn og omfatter ikke sprekker, løse partier og markante utfall.

Vann ser ut til å sige periodisk over figuren, især i dens høyre del. Vannsiget har etterlatt pigmentrester i nedre del til høyre. Det har også ført med seg

avsetning av grønnlig mikrovegetasjon. Dette har gitt en del misfarging av den bevarte, øverste delen av figuren.

Figur 3 er ikke blitt kalkert. En kalkering ville antakelig bidra til å gi en økt forståelse for figurens form.

3.3.4. Andre kommentarer vedrørende felt IX

Som tidligere nevnt (i pkt. 3.3.3.) er det et markant vannsig til høyre for figur 2 (*ill. 10*). Rett til høyre for dette vannsaget, innenfor en avstand av ca. 45 cm fra figur 2, er det spredte rester av pigment. En tydelig forekomst kan observeres ca. 90 cm over marknivået. Lengre nedenfor ses flere pigmentrester. I dette området er det en sone med store utfall, og pigmentforekomster finnes på "øyer" i utfallene. Pigmentet kan stamme fra en nesten forsvunnet figur mellom 2 og 3, men visse rester kan også ha tilhørt de ytterste venstre delene av figur 3.

3.4. Felt VIII

3.4.1. Generelt

Felt VIII (*ill. 16*) omfatter fire figurer samt sparsomme rester av en femte. De to nordligste figurene (*ill. 14, 15*) ligger plassert nesten over hverandre på bergflaten, mens de to øvrige (*ill. 17, 19*) ligger på rekke. Foran de to førstnevnte figurene er berget formet som et stort platå. Fra dette platået er det mulig å stige opp på en smal hylle og bevege seg sørover i forkant av de øvrige to figurene (*ill. 16*). Videre er det mulig å klatre fra sørenden av denne hyllen og opp til en høyereliggende, skrå hylle foran lokalitet/felt II. Denne øvre hyllen er mellom 2 og 3 m ovenfor felt VIII.

Felt VIII ligger på bergflater som heller innover 80-85 °.

En av figurene i felt VIII (figur 1 i den foreliggende rapporten) er ikke blitt registrert tidligere. Dette betyr at nummereringen av figurene i rapporten blir annerledes enn den som har vært brukt tidligere.

3.4.2. Felt VIII, figur 1

Figur 1 (*ill. 14, 15*) ble oppdaget under dokumentasjonsarbeidet i 2007. Den gir umiddelbart inntrykk av å være geometrisk, men det er usikkert om denne karakteristikken er korrekt. Beliggenheten – litt høyere opp på bergflaten enn vanlig for felt VI, IX og VIII – kan være en årsak til at den ikke er blitt registrert tidligere.

Figur 1 har aldri vært rensset. Enkelte deler er vanskelige å oppfatte på grunn av lavforekomster. Videre er den fragmentert som følge av eksfoliasjon. Samtidig er de fleste av dens brunlige rosa linjer relativt svake. Dette betyr at figurens avgrensing er ubestemmelig. Avstanden til felt IX og til marken er

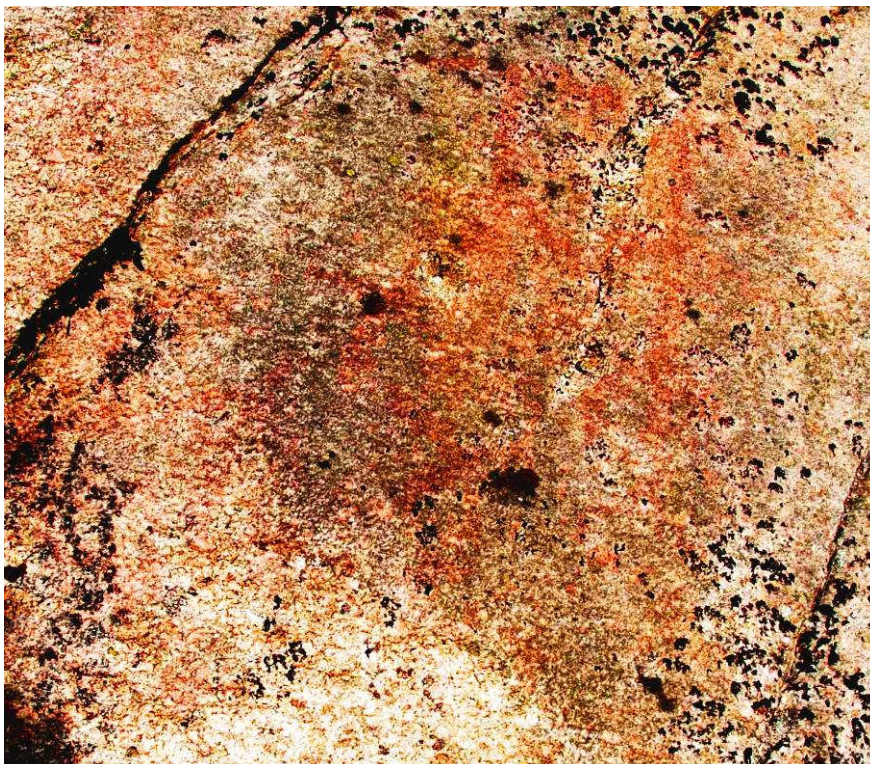
dermed vanskelig å måle. Minste avstand til figur 2 nedenfor er grovt beregnet til å være rundt 0,5 m.

Ill. 14. Felt VIII, Figur 1. Foto: Terje Norsted 2007.

Den øverste delen av figur 1 består av et uregelmessig pentagram. Dets øvre, horisontale linje har forlengelser fra hvert hjørne og ut mot sidene. De to hjørnene nedenfor har to forlengelser, både mot sidene og nedover. De to sistnevnte linjene forgrener seg i tre kortere, sprikende linjer. Det laveste hjørnet i pentagrammet ser ikke ut til å ha noen forlengelse. Den mest tydelige delen – pentagrammet og dets utløpere – måler ca. 55 x 60 cm. Det skimtes svake rester av linjer lavere ned, især nedover til venstre. Det ble ikke oppdaget noen klar sammenheng mellom disse perifere, svake linjene.

Det er mulig å oppfatte de tydeligste partiene som rester av en zoomorf figur. Pentagrammet kan minne om et uglehode, sett forfra. Den øverste linjens forlengelse ut mot sidene kan assosieres med hubroens fjærtopper. Samtidig kan de sprikende linjene i nedre del minne om fugleføtter. Resten av linjene ser ikke ut til å indikere at det dreier seg om et zoomorft motiv. En photoshopbehandling som til en viss grad tydeliggjør figuren (*ill. 15*), viser derimot antydninger til et nettmotiv i nedre venstre del.

Ill. 15. Felt VIII, figur 1. Illustrasjonen viser ill. 14 bearbejdet med billedprogrammet Photo Shop.

Figuren er ikke blitt kalkert.

3.4.3. Felt VIII, figur 2

Denne figuren (*ill. 16*) er ikke blitt beskrevet av verken Hallström eller Sognnes. Vi må dermed gå ut fra at den er blitt oppdaget under feltarbeid i nyere tid. Figuren er fragmentarisk, men langt fra utydelig. May-Tove Smiseth har regnet den som panel VIII, figur 1 siden hun ikke inkluderer figuren som betegnes figur 1 i den foreliggende rapporten.

Figur 2 er bare delvis bevart, men det er nærliggende å assosiere den med et hjortedyr. Formen er angitt med konturlinjer. Hodet er vendt mot høyre. Delene av dyret som er bevart er: Hodet unntatt mulepartiet, to streker som forestiller gevir eller ører, nakken, halsens underside, noe av overgangen forbein/buk, et lite stykke (trolig midten) av rygglinjen samt nedre 2/3 av "hjerterposen". Det ses ingen sikre spor etter linjen som vanligvis forbinder munnen med hjerterposen. Imidlertid kan det skimtes noen svake linjerester til venstre for hjerterposen. Det ses også fire røde flekker som trolig er rester etter bakbein og den bakre avslutningen av kroppen. De synlige restene måler 19 x 37 cm. Trolig har dyrets fulle lengde vært ca. 40 cm.

Figuren har en karakter som skiller den ut i forhold til de øvrige dyrefigurene på stedet. Den er mindre, og har ikke den samme sikkerheten i linjeføringen som figurene i felt II og VI.

Ill. 16. Felt VIII, figur 2. Foto: Terje Norsted 2007.

I perioden da figur 2 ble malt, var bergflaten på stedet sterkt preget av forvitring. Den grove teksturen har ført til at linjene i seg selv virker ujevne. Det meste av pigmentet er avsatt på toppene. Det kan imidlertid anes at linjebredden er skiftende. Det er dermed sannsynlig at figuren ble malt med pensel.

Fragmenteringen av figuren skyldes i første rekke mange og store utfall. Overflaten i utfallene er, som bergflaten på stedet for øvrig, svært grov. I tillegg bidrar lavvekst og mose til at de gjenværende linjene stedvis er vanskelige å oppfatte. Mikrovegetasjonen opptrer for det meste som svarte og grønne, ujevne prikker.

Figuren bærer ikke preg av å være rensset. Den er ikke blitt kalkert.

3.4.4. Felt VIII, figur 3

Figur 3 (*ill. 17, 18*) befinner seg ca. 1,55 m til høyre for figur 1. Den ble for første gang påvist av Hallström, men han observerte den bare i form av "traces of indistinct paintings"¹⁸. Hallströms observasjon førte til at Sognnes rensset bergflaten på stedet i 1992. Dermed trådte figuren tydelig fram. Sognnes ser ut til å ha regnet den som figur 4 tilhørende lokalitet IX i

¹⁸ Hallström s. 396.

forbindelse med en publisering av funnet¹⁹. May Tove Smiseth bruker betegnelsen panel VIII, figur 2.

Ill. 17. Felt VIII. Figur 3 befinner seg midt i bildet. Foto: Terje Norsted 2007.

I den publiserte artikkelen nevner Sognnes at motivet – kombinasjonen av kryss og sikksakklinjer – er sjeldent i norsk bergkunst. Han nevner også at motivet er blitt funnet innrisset på neolittiske skiferkniver, og at dette skulle støtte antagelsen om steinalderdatering for hellemaleriene på Tingvoll.

Figur 3 må kunne karakteriseres som ”geometrisk”. Hovedmotivet består av et skråstilt kors, utformet med konturlinjer, samt to tilnærmet horisontale, parallelle sikksakklinjer. Disse befinner seg rett ovenfor korset. Flere detaljer viser at figuren er nært beslektet med de tre figurene i felt IX og med felt VIII, figur 1. Følgende ble observert:

I området der korsarmene møtes, er det en horisontal forbindelseslinje. Fra dette møtepunktet og utover øker korsarmenes bredde. Ytterst avgrenses to av armene av en tverrgående linje. En av disse linjene (den øverste til høyre) har en utløper som spriker og er delt i to. Den andre tverrlinjen (den nederste til høyre) har en enkel utløper som peker skrått oppover. Korsarmen nederste til venstre har ingen avsluttende, tverrgående linje, men

¹⁹ Kalle Sognnes. 1995. ”New Discoveries of Rock Art in Mid Norway”. *International Newsletter on Rock Art*, nr. 11, s. 5.

ser snarere ut til å ha vært forbundet med et formelement som bare kan anes på grunn av avskalling og fordi det ”kamoufleres” av rødlig pigmentsig.

Ill. 18. Felt VIII, figur 3. Foto: Terje Norsted 2007.

Den øvre, høyre korsarmen er direkte forbundet med den nedre sikksakklinjen, mens den andre, øvre armen har en mangelfull avslutning på grunn av avskalling. De to sikksakkene danner egentlig to konturlinjer som tilhører et eget formelement. Dette avgrensnes ytterst av to tverrgående linjer. Den øverste sikksakklinjen er forbundet med et annet formelement som ligger høyere opp. Det er vanskelig å oppfatte dette på grunn av utfall og svake linjer. Videre kan det anes en forbindelse til enda et formelement som befinner seg utover til høyre for sikksakkformen. Også dette elementet utgjøres av svake linjer. Alt i alt antyder disse restene at den opprinnelige figuren var større enn den som kan observeres i dag. Det som fremdeles er bevart, kan representere rundt 80 % av den originale figuren.

Figurens tydeligste linjer er bredere enn vanlige, fingertrukne linjer og varierer gradvis i bredden. Dette indikerer at de ble malt med pensel. De svake linjene ovenfor og til høyre for sikksakkformen ble antakelig også formet med pensel. Årsaken til at disse linjene er så mye dårligere bevart enn resten, kan først og fremst være at de inneholdt et mindre motstandsdyktig bindemiddel. Hvorvidt dette betyr at figuren er sammensatt av elementer fra to ulike perioder, er uvisst.

Grunnen til at bare ca. 80 % av det opprinnelige motivet er bevart, er en stor og nesten sammenhengende avskalling. Denne har ført til at mye av motivets venstre del er gått tapt. I avskallingsområdet er det bevart enkelte "øyer" med pigmentrester som antyder figurens opprinnelige utstrekning. Samtidig er det et par mindre utfall i partiet hvor store deler av figuren er godt bevart. Grensen mellom dette partiet og avskallingen er svært ujevn. Langs deler av grensen er det i dag 1-1,5 mm brede oppskallinger i den 1,5-2 mm tykke forvittringshuden. I 2005 ble de bredeste oppskallingene beregnet til å måle mellom 2 og 3 mm²⁰. Under feltarbeidet som ligger til grunn for den foreliggende rapporten, ble det observert at forvittringshuden over disse oppskallingene falt av. Dette indikerer at utfallene skjer trinnvis, og at denne prosessen foregår som et resultat av en markant oppskalling.

Utfallenes hovedårsak må først og fremst være et fukttilsig fra en kraftig, skrå sprekk langs figuren og ovenfor den. Selve nedbrytningsprosessen må hovedsakelig ha skjedd som resultat av frostsprengning og en saltdannelse i porene under forvittringshuden. Oppskallingene er delvis fylt med innblåst humus. Det er mulig at mikrobiologisk aktivitet spiller en viss rolle ved nedbrytningen.

Det aller meste av det gjenværende motivet ligger på en forvittringshud med en relativt jevn overflate. I det avskallede partiet, derimot, er bergflaten svært grov i teksturen.

Terje Norsted har foretatt to forsøk i områder utenom selve figuren som har gått ut på å lukke åpningen i oppskallinger for å hindre utfall. Disse testene fant sted i 2005 og 2006. Middelet som ble brukt, var epoksy løst i aceton i forholdet 1:1, tilsatt biocid. (Metoden er nærmere beskrevet i Terje Norsteds rapport fra 2005.) Epoksy har vært brukt med et godt resultat i Sverige til konsolidering av helleristninger på granitt, og forsøkene i Tingvoll viste at dette middelet i seg selv kunne ha fungert etter hensikten. Bergets helling og middelets viskositet skaper imidlertid store praktiske problemer. Alle forsøk på å overkomme disse problemene har ikke gitt tilfredsstillende resultater. Dette er svært beklagelig i og med at noe av figuren også har gått tapt i løpet av testperioden. I 2007 engasjerte Vitenskapsmuseet to tyske steinkonservatorer som ledd i forsøket på å redde det gjenværende. Dette er ikke blitt fulgt opp i felt i 2008.

Figuren ble fotografert (av Arve Kjersheim) og kalkert (av Terje Norsted) i 2002. Dette dokumentasjonsmaterialet bidrar til å vise at utviklingen har vært dramatisk i løpet av de seneste årene.

²⁰ Norsted 2005 s. 3.

Ill. 19. Felt VIII. I midten ses rester av en tapt figur i form av spor etter sigende pigment mellom figur 3 og 4. Foto: Terje Norsted 2007.

3.4.5. Felt VIII, rester av figur

Straks til høyre for figur 3 finnes det rester av en figur (*ill. 19*) som nå er praktisk talt borte. Årsaken er et stort utfall av forvittringshuden på stedet. De eneste restene etter figuren er to små, rødfargede "øyer" innenfor det avskallede partiet. De befinner seg henholdsvis 51 og 58 cm til høyre for figur 3. Videre er det tydelige, rosa rester av pigmentsig i området under avskallingen. Disse restene ble først beskrevet av Terje Norsted i 2005²¹.

Det anses som uaktuelt å inkludere så sparsomme rester blant nummererte figurer i feltet.

Det store utfallet som førte til tapet av denne figuren, skyldes først og fremst fukttilsig fra en skrå sprekk i området rett ovenfor.

3.4.6. Felt VIII, figur 4

Denne figuren (*ill. 20*) ble for første gang beskrevet av Terje Norsted i 2005²². May-Tove Smiseth har betegnet den som panel VIII/figur 3.

²¹ Norsted 2005 s. 4-5.

²² Norsted 2005 s. 5.

Ill. 20. Felt VIII, figur 4. Foto: Terje Norsted 2007.

Figur 4 er lengst til høyre i felt VIII. Den befinner seg i en avstand av 1,97 cm fra de tydeligste delene av figur 3. Også figur 4 synes å være geometrisk. Den er ikke fullstendig bevart, og linjene er relativt svake. De synlige restene strekker seg over et område som er ca. 50 cm høyt og 28 cm bredt. Det er bare små og spredte forekomster av lav på stedet.

Det meste av figurens midtre del ligger på den gamle forvittringshuden. Denne delen har en klar avgrensning mot venstre i form av et vertikalt ”bånd” med konveks kurvatur. I øvre del har båndet en tverrgående forbindelseslinje, og derfra bøyer båndet av utover mot venstre. Et liknende retningskifte anes i nedre del. Til høyre for dette båndet er det tre horisontale linjer og flere tilnærmet vertikale linjer som er krumme. Det er vanskelig å oppfatte noe mønster som preges av symmetri. Motivet er fragmentarisk og mangelfullt øverst, nederst og mot høyre på grunn av avskallinger. Bergets form leder overflatevann over partiene der utfall fører til en begrenset forståelse av figuren.

Figur 4 er ikke blitt kalkert, men May-Tove Smiseths photoshop-behandling av et foto av figuren (vist på s. 73) bidrar til å klargjøre linjeføringen.

5. Avsluttende kommentar om felt VI, IX, VIII og II

Det er viktig at dokumentasjonen av felt VI, IX og VIII snarest blir fulgt opp av en liknende dokumentasjon av det nærliggende felt II. Dette feltets plassering vil bidra til å gjøre dokumentasjonsarbeidet besværlig og farefullt, så det er nødvendig å sørge for ansvarlig sikring. Denne oppgaven er viktig fordi nedbrytningen av figurene i felt II er ekstremt rask, utvilsomt den raskeste som pågår blant feltene i Tingvoll. Dokumentasjonsmaterialet vil være av stor betydning som grunnlag for overvåking av utviklingen, enten vi vil lykkes i å bremse nedbrytningen eller ikke. Uansett kan dette materialet være anvendbart i fremtidig forskning.

6. Anmerkning om en zoomorf bergformasjon i felt I

NIKU ved Terje Norsted utarbeidet en fagrapport om maleriene i felt I i 2006²³. Den merkverdige, dyrehodeliknende formasjonen som befinner seg helt til venstre i feltet, ble dessverre ikke kommentert i denne rapporten. Denne bergformasjonen (*ill. 21*) anses som et bemerkelsesverdig innslag i feltet. For denne rapportens forfatter er det lettest å assosiere hodet med et hjortedyr. Det er vendt mot vest. De spisse ørene kan være vanskelige å se om morgenen og når sola står på sitt høyeste, men kan oppfattes senere på dagen når sola kaster et streiflys over bergflaten. På denne tiden av døgnet er det også lett å oppdage en ekstra munn i tillegg til den som hører ”naturlig” til hodeformen.

Det kan være grunn til å spørre om dette dyrehodet bidro til å gi lokaliteten en spesiell betydning førte til at maleriene – og særlig de store hjortedyrene – ble plassert nettopp her. Vi vet selvfølgelig ikke om steinaldermenneskene observerte og oppfattet en slik bergformasjon på samme måte som oss. Vi kan heller ikke vite om de tilla den en bestemt betydning i forhold til de malte figurene. Men vi kan i alle fall tillate oss å trekke en forbindelse med liknende forekomster i den paleolittiske hulekunsten: Denne viser eksempler på at bergformasjoner med visse antropomorfe trekk er blitt observert og ”forsterket” med malte innslag som bidrar til å fremheve menneskeliknende former. Dette gir et tydelig signal om at de paleolittiske billedskaperne tilla slike formasjoner i berget en bestemt mening²⁴. Det er blitt pekt på at denne ”antropomorfismen” – dvs. det å skille ut menneskeliknende trekk i

²³ Terje Norsted. 2006. *Honnhammer (Hinna, felt I og VIII) i Tingvoll. Dokumentasjon og konsolideringsforsøk 2006*. NIKU Rapport Kunst og inventar nr. 46/2006.

²⁴ Temaet er blitt behandlet i en rekke publikasjoner. Se for eksempel Jean Clottes' fremstilling i: Jean Clottes & David Lewis-Williams. 1998. *Shamans of Prehistory. Trance and Magic in the Painted Caves*. – N.Y.: Harry N. Abrams, s. 86-91

naturfenomener – er dypt rotfestet i vår bevissthet²⁵. Det finnes også eksempler på at det samme har skjedd med zoomorfe bergformasjoner.

Ill. 21. Den dyrehodeliknende formasjonen i felt I, fotografert i ideell belysning. Foto: Kristine Johansen 2008.

Å tillegge visse bergformasjoner en betydningsfull mening og kraft, har også vært et karakteristisk trekk i den førkristne samekulturen. For samene tilhørte disse formasjonene en gruppe kultobjekter – ”sieidier” – som spilte en viktig rolle som offerplasser. Kulden som var knyttet til sieidiene, blir vanligvis ansett som et av samekulturens mest arkaiske trekk med mulige røtter tilbake i steinalderen²⁶. Sieidier bestående av antropomorfe og zoomorfe bergformasjoner ble ansett som bemerkelsesverdige, og Ernst Mankers liste over 220 blokker og klipper som ble tilbedt av samene, inkluderer 28 med antropomorfe trekk og 24 som virker zoomorfe²⁷.

Det er et viktig skille mellom sieidier og lokaliteter med hellemalerier: De førstnevnte har ingen fast tilknytning til vann, men dette har derimot

²⁵ Antti Lahelma. 2008. *A Touch of Red. Archaeological and Ethnographical Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings.* – ISKOS 15. Helsinki: The Finnish Antiquarian Society, s. 122-126. Lahelma henviser til følgende skriftlige uttalelse av S. Guthrie (1993): “*Choosing among interpretations of the world, we remained condemned to meaning, and the greatest meaning has a human face.*”

²⁶ Lahelma s. 127.

²⁷ Ernst Manker. 1957. *Lapparnas heliga ställen.* - Uppsala: Almqvist & Wiksells.

hellemerierne. Ikke desto mindre er det blitt påvist at flere malte lokaliteter inkluderer antropomorfe bergformasjoner. I Norge er det enorme, menneskelignende hodet i berget ovenfor merierne på Kvithammaren ved Nisservann i Telemark et markant eksempel. I Sverige er det registrert flere slike forekomster. Det samme er tilfellet med Finland, der "Den sovende kjempen" på lokaliteten Astuvansalmi er velkjent.

En del av de malte linjene i felt I, er trukket tvers over den bakre halvdel av berghodet. Dette kan selvfølgelig skyldes en uvilkårlig handling, men kan også indikere en forestilling om at forholdet mellom hodet og de malte figurene er meningsfullt. I så fall kan to bestemte, naturgitte formasjoner ha talt for at stedet ble utvalgt til å bli uthevet med merier: Berghodet og det kraftige overhenget. Dette overhenget bidrar til å skape en utpreget portalform, der overhenget danner en "overligger" i portalen. Mer eller mindre tydelige portalvarianter er karakteristiske for en rekke lokalitetene med hellemerier i Norge, Sverige og Finland.

Portalene har antakelig spilt en viktig rolle i sjamanistiske kulthandlinger som foregikk på stedet²⁸. At formasjoner som omfatter overheng også har bidratt til å beskytte merierne på lang sikt, kan ha vært av begrenset betydning for dem som skapte bildene.

7. Litteratur

Bjelland, Torbjørg & Bjørn Hebba Helberg (red.). 2006. *Bergkunst. En veiledning i dokumentasjon, skjøtsel, tilrettelegging og overvåking av norsk bergkunst*. – Oslo: Riksantikvaren/Norsk Faggruppe for Bergkunst

Clottes, Jean & David Lewis-Williams. 1998. *Shamans of Prehistory. Trance and Magic in the Painted Caves*. – N.Y.: Harry Abrams, Inc.

Hallström, Gustaf. 1938. *Monumental Art of Northern Europe from the Stone Age. I. The Norwegian Localities*. – Stockholm: Aktiebolaget Thule

Lahelma, Antti. 2008. *A Touch of Red. Archaeological and Ethnographical Approaches to Interpreting Finnish Rock Paintings*. – ISKOS 15. Helsinki: The Finnish Antiquarian Society

Manker, Ernst. 1957. *Lapparnas heliga ställen. Kultplatser och offerkult i belysning av Nordiska Museets och landsantikvariernas fältundersökningar*. Nordiska Museet: Acta Lapponica. XIII. – Uppsala: Almqvist & Wiksells

Norsted. 2006. De aller fleste er røde. Forhistoriske hellemerier i Norge. – I *Fortidsminneforeningen. Årbok 2006: 29-36*

Smiseth, May-Tove. 2007. *Bilder, jakt og fangst. En studie av bergmerierne på Honnhammeren i Tingvoll*. – Mastergradsoppgave. Trondheim: NTNU

²⁸ Terje Norsted. 2006. De aller fleste er røde. Forhistoriske hellemerier i Norge. *Fortidsminneforeningen. Årbok*, s. 32-33 og 35.

Sognnes, Kalle. 1995. New Discoveries of Rock Paintings in Mid Norway. – *International Newsletter on Rock Art*, No. 11, 1995: 3-5

Sognnes, Kalle. 1999. *Det levende berget*. – Trondheim: Tapir

8. Upubliserte rapporter

Norsted, Terje. 2005. *Konsolideringsforsøk av hellemaleri på Honnhammer (Hinna, felt VIII), Tingvoll*. – NIKU Rapport Kunst og inventar nr. 67/2005

Norsted, Terje. 2006. *Honnhammer (Hinna, felt I og VIII) i Tingvoll. Dokumentasjon og konsolideringsforsøk 2006*. – NIKU Rapport kunst og inventar nr. 46/2006

Sognnes, Kalle. 1990-93. Diverse rapporter i Vitenskapsmuseets arkiv

9. Annet kildemateriale

Kleiva, Øyunn. 1999. *Skjøtselsplan. Bergmaleria på Hindhammer gnr 87, bnr 1, Tingvoll kommune*

